

Szili Katalin

**Széljegyzetek egy 18. századi
többnyelvű beszélgetésgyűjtemény margójára
(Liszikai Miklós *Recueil de Dialogues...* című munkája)**

1. Prológus

Amikor adódott az alkalom, hogy kollégámat (harcostársamat), Nádor Orsolyát egy cikkel köszönhetem, éppen a könyvtáram magyar mint idegen nyelv témakörébe tartozó darabjait rendeztettem. Nagyrészt mesterünktől, Eder Zoltán tanár úrtól megszerzett becses munkák, amelyeknek túlnyomó részét éppen ő, valamint Nádor Orsolya tették ismertté a szűkebb szakma számára alammunkájukban (Éder 1983; Nádor 1998). Mások ellenben legfeljebb szűkszavú adatként vannak jelen a könyvészeti gyűjteményekben, ahogy szerzőikről is holmi keveset tudunk. Közéjük tartozik tárgyam, a barokkos címet viselő *Recueil de Dialogues Royals...* Az az: királyi beszélgetéseknek és a' beszéd között elő-forduló dolgoknak, Nem különben Frantzia Példabeszédeknek, Értelmes mondásoknak, és kiváltképen-való szóknak össze-szedetése, Melly Ez előtt meg-visgáltatván és megjobbittatvaán, Frantzia és Német Nyelven ki-bocsátatott, Mostan pedig A' Magyarinak helyesen hozzá-adásával, és igen hasznos toldalékkal Megbövítettén, újonnan ki-nyomtatott Posonyba (1749). (Továbbiakban *Recueil*.) Céлом többek között annak bizonyítása, hogy a dolgozatom címében megadott 18. századi könyvtípus mind nyelvészeti, mind kultúrtörténeti, mind nyelvpedagógiai jelentősége okán messze megérdemelne a kutatói figyelmet. Széljegyzeteim, amelyeket a dolgozat szerves részének tekintek, az adott fejezet tárgyához kötődő megjegyzéseimet tartalmazzák.

1.1. Első széljegyzet

A könyv örvendetes módon több közkönyvtárunkban fellelhető. Digitalizálásra alkalmasnak ellenben egyedül a Morvaország Történeti Archívum tartotta (sic). Köszönet érte!

2. Nyelvkönyvek, beszélgetésgyűjtemények a 18. században (két széljegyzettel)

Ha a 18. századi nyelvet oktató, beszélgetéseket tartalmazó kiadványok során végigtekintünk, a század közepére-végére bekövetkező változásokat így foglalhatjuk össze. Elsőként a magyar-tungarusoknak oktató könyvekre vetve a tekintetünket, a csak nyelvtant tartalmazó 17. századi latin nyelvű grammatikák sorát megtörő Bél Mátyás-mű, a *Der ungarische Sprach Meister* (1729) a század végére Korabinszky Mátyás által jelentősen kibővített formájában 10. kiadását érte meg, de megszületett egy új műfaj is, ami reguláris, iskolai keretekben folyó oktatáshoz nyújtott anyagot. Gondolok itt Adámi Mihálynak a valószínűsíthetően a Theresianum felkérésére született *Ausführliche und neuerläuterte ungarische Sprachkunst...* (Bécs, 1760; 1763) című munkájára vagy Farkas János *Ungarische Grammatik*-jára (Bécs, 1771), amit majd Márton József dolgoz át a következő században. Később az 1792-es, a magyar nyelv tanításáról és használatáról szóló VII. törvénycikk (és a kibontakozó nemzeti érzület) a magyar tanító tankönyvek hosszú sorát eredményezte. Ezekben a tankönyvekben a grammatika mellett egyre nagyobb arányban jelennek meg beszélgetések, olvasásra szánt szövegek, idiómák, szószedet, a

Magyar Királyságról szóló ismeretek stb. Ugyanakkor rajtuk kívül – és velük szoros, inspiráló kölcsönös kapcsolatban – létezett a többnyelvű beszélgetésgyűjtemény műfaja, amelyet a felvilágosodáshoz köthető szellemi, tudományos és gazdasági változások keltettek életre, mindenekelőtt a francia nyelv tudásának kötelező elvárása (természetesen a megfelelő körökben), illetve az a tény, hogy a 18. század Európa-szerte magával hozta az utazás divatját a társadalom tehetősebb és polgárosodó rétegeiben. Az új, gyakorlati igényeket kielégítő beszélgetésgyűjteményeket nehéz megkülönböztetni a csak nyelvet oktató társaiktól (néha a szerzők sem tartják fontosnak meghatározni a használói kört), hiszen akkoriban a nyelvtant a nyelvtanulás alapjának tekintették. Néhány karakteres vonásuk azonban jelzi, hogy feladatuk a francia művelt társalgási minták elsajátíttatása volt, valamint az utazások során adódó helyzetek sikeres nyelvi túlélésének biztosítása. Jellemző rájuk a többnyelvűség is, következőképp a szerző a francia mellett – a könnyebbség kedvéért – mindent megad a használója nyelvén is, sőt (biztos, ami biztos alapon) gyakran latinul is. De leginkább a beszélgetések nagyobb arányában és tematikájában, az olvasására szánt szövegekben különböznek a diákoknak szánt társaiktól: míg az utóbbiak helytel-közzel a tanulók életkorához igazított ismeretterjesztő, tanító olvasnivalót tartalmaznak, emezek filozofálgató, moralizáló eszmefuttatásokat. Dolgozatom tárgya, a *Recueil de dialogues* címe alapján is közéjük sorolható. Általam ismert társai tehát Warmer Kristóf 1691-ben Kassán megjelent tíznyelvű *Gazophylaciuma* (Warmer 1691), (bővebben Szili 2016) és a korban hozzá közelebb álló 224 oldalas, Paap János tollából származó *Hat hangú ének* (Paap 1796; Szinnyeieinél tévesen 1896: Szinnyeie 1914).

2.1. Második széljegyzet

A nyelvoktatás immáron több mint fél évszázada legfontosabb célkitűzésének a kommunikáció oktatását tekinti, ami azóta is új kihívások garmadáját jelenti, mivel a kommunikáció – legösszetettebb emberi tevékenységünk lévén – a grammatikai, a szociokulturális, a pragmatikai és egyéb kompetenciák fejlesztése mellett a hozzájuk vezető megfelelő didaktikai eljárások kidolgozását is megköveteli. E grandiózus munka közben viszont mintha megfeledezett volna saját történetének minél teljesebb leírásáról, arról, hogy meglelje a folytonosság fonalát a hagyományai, a múlt törekvései és a jelen megoldásai között. Kiváltképpen igaz ez a tárgyat képező beszélgetések, szűkebben véve dialógusok terén. Még a történeti monográfiákban is fájdalmasan kevés információval találkozunk arról, mi volt a dialógus szerepe, helye a nyelv-tanításban, és egyáltalán miképpen néztek ki a társalgások egy-egy régi nyelvkönyvben: Kelly nagy összegzésében (Kelly 1969) a *Dialogues or Colloquia* alfejezet kurta 3 oldalnyi (119–122), s Heyden Sebaldot, az első latin–német iskolai dialógus szerzőjét meg sem említi. A három kötetes, ugyancsak történeti feldolgozás első darabja, a *The History of Language Learning and Teaching I. 16–18th. Century Europe I.* (McClelland – Smith 2018) csak mozaikszerű képet nyújt a korszakról, a dialógusokkal pedig egy cikk foglalkozik (Villoria-Pietro–López 2018: 67–82). Nincs tehát könnyű dolga a kutatónak, ha a 18. századi beszélgetésgyűjteményeket, nyelvkönyveket társalgásait szélesebb, európai kontextusba szeretné helyezni, valamint ha „ősforrásukat” fel kívánja kutatni. Ne feledjük, hogy „egy kaptafára” készültek (legyen közönségük orosz, svéd, német, lengyel anyanyelvű), íróik, átdolgozóik a szerzői jogok fogalmának hiányát kihasználva egy-egy jól sikerült művet másoltak, használtak (szinte kötelező érvénnyel)! Nos merem remélni, hogy Liszkai Miklós mintáját valószínűleg megleltem Jean Robert des Pepliers először 1689-ben kiadott, a 18. században tucatnyi átdolgozást megért francia nyelvkönyvében (Pepliers 1689). (A hasonlóság bizonyítékait l. a 3. fejezetben.)

2.2. Harmadik széljegyzet

Mind Liszcai Miklós, mind az előneve (Száldobossy és Márkoi) szerint kárpátaljai Paap János kapcsán a szomorú (avagy lelkesítő?) felismerés: mennyi a még el nem végzett munka! Mindkettőjükről csupán pár soros leírást olvashatunk Szinnyeinél (és milyen jó, hogy legalább ott megemlítődnek!), pályájuk, életművük leírása szűkszavú, néhol hibás, hiányos. A *Recueil* írója, a losonci születésű Liszcai Miklós a győri gimnáziumi tanárság után Bernben tanult az egyetemen, majd Kunszentmiklóson lett lelkész. 1746-ban katolikus hitre tért, így Vácon jó „karba” helyezte a váci püspök. Egyházi ember lévén latinul, görögül (és bizonyára héberül is) tudott, a berni egyetemi évek pedig biztossá teszik, hogy a németül, franciául mesterfokon beszélt. Paap János Európa majd minden tartományát beutazta, „a hessen-homburgi”, stockholmi tudós társaságok tagja s a bajor gazdasági társaság titkára volt.

Két alig ismert alkotó a 18. század végéről, és micsoda szellemi érték, a 21. század emberét megszégyenítő nyitottság, nyelvi-kulturális tudás! Nézzünk magunkba: nem vétkes szűklátó-körűség, hamis önhittség-e az, hogy ma, a fennen hirdetett kulturális szabadság, a korlátlan fizikai mobilitás korszakában az anyaország és az utódállamok monolingválissá lettek (az előbbi inkább muszájból, az utóbbiak tudatosan, erővel). Így sem a magyarok, sem a szlovákok, sem a románok nem tanulják meg vagy sajátítják el egymás nyelvét a napi szükségszerűség megkövetelte szinten sem (legalább a határok mentén). Vajon igazán ez a jó irány?

3. A *Recueil de Dialogues*-ről (két széljegyzettel)

Nézzük tehát a 208 oldalas (az utolsó oldalt elírták 280-nak), bőrkötéses (némely könyvtárban félbőrkötéses) könyv felépítését a beszélgetéseket a középpontba állítva! Az első sajátossággal a belső címlap szolgál, ahonnan a hosszú cím ellenére hiányzik a szerző neve. Azonosításában az segíthetett, hogy léteznek olyan változatok, amelyek 209 oldalasak, és ott van utalás az íróra. Ilyen a miskolci Lévai József Muzeális Könyvtár tulajdonában levő, amely az L. M. monogrammal ellátott francia–német–magyar nyelvű szerzői hitvallással fejeződik be: „Ha ki könynyebb módot a’ Nyelvtanulónak/Irni tudsz, tégy próbát, s’ add Könyv-nyomtatónak / Ha nem tudsz, élj ezzel, / ’ ez Út-mutatónak / Mondj jót; mint Nemzete hasznát kívánónak. L. M.” (Ezúton köszönöm Szuhai Milán úrnak gyors segítségét.)

Felépítése követi a hasonló változatokéit. A beszélgetésekkel kezdődik (szám szerint 18 van belőlük), amelyek a könyv felét teszik ki (2–105.), majd az *Öszve-Szededetése Némelly Frantzia Példa-beszédeknek és közmondásoknak, a’ mellyeknek külömb külömb-féle alkalmatossággal hasznát veheti az ember* című fejezet (105–115.) következik. A bő két oldalnyi hibajegyzék egyértelműsíti, hogy Liszcai német anyanyelvűeknek vagy legalábbis németül kiválóan beszélőknek ajánlotta munkáját: *A Hozzá-adás avagy arra való emlékeztetés Mitsoda vétkeket és hibákat ejtenek a’ Németek midön Frantziául Szóllanak, mellyeket el kell távoztatni* (115–117). A *Vocabularium. Avagy A’ szükséges szóknak öszve-szedése* 48 részében a megnevezett témákhoz szolgáltat szavakat (118–160). Nála sem hiányozhatnak a levélminták (*Öszve-Szededetése Külömböző dolgokról való Leveletskéknek*, 161–170), amelyek különféle alkalmakhoz nyújtanak segítséget, általában a feladói levélre feleletet is adva: *Örvendezés valamelly embernek új Hivatalán – Felelet; Hogy kell valakinek idvezleni jó Baráttjának Házasságát – Felelet; Bóldog új Esztendőnek kívánása; Vigasztaló Levél akármelly esetben* stb. A 170-től a 178. oldalig a tulajdonnevek három nyelvű megfelelőit adja meg: *A’ kiváltképen-való Országoknak és Városoknak Nevei (nincs francia); A’ Férjfiaknak és Aszszonyoknak Nevei Magyarúl; ’ kiváltképen-való Nemzeteknek Nevei Magyarúl; ,A’ kiváltképen-való Tengereknek, tóknak és folyó-vizeknek Nevei Magyarúl.*

A ma olvasója számára különlegességnek számít (akkor nem volt egyedi) az ún. „sokasítás” lepreolló, amelyen piramis formában helyezkednek el a szorzó, a szorzandó és a szorzat.

Nyelvészeti, valamint a magyar mint idegen nyelv oktatása tekintetében érdeklődésre a 179. oldalon kezdődő, 207-ig tartó *Tóldalék. A'kik a' Frantzia, Német, és Magyar Nyelvet akarják meg-tanulni, azokat segíteni fogják im' e' következő Meg-tartásra méltó dolgok* című rész tarthat számot, amelyben a francia és a német nyelv rövid bemutatása után ezzel a felszólítással tér rá a magyar nyelvre: „Már a' Németeknek mütassunk útát a' Magyar nyelvnek tanulására” (199). A francia és német nyelvről írt összegzéseket egyértelműen magyar ajkúaknak szánta, mivel magyarul írta őket, a magyarral pedig a németeket kívánja megismertetni, természetesen németül. Megítélésem szerint ők jártak a legrosszabbul, mert ez a legelnagyoltabb mindhárom „tóldalék” közül. Megállapításai nem mindig helyesek (a kor mércéjével sem), a kiválasztott nyelvi jelenségek szelekciója véletlenszerűnek tűnik, tárgyalásuk megmarad az általánosságok szintjén: a főnévről kevés információval szolgál, valamilyen oknál fogva a melléknév fokozását viszont fontosnak tartja, a névmások közül csak a birtokosról szól, de ott is azt ajánlja, hogy olvasója nézzen utána a hasonló német kategóriánál. Az igei rész szegényes. Az említett gyengeségek csak azt húzzák alá, hogy franciát tanító könyvről van szó.

A (cím nélküli) beszélgetések a munka legértékesebb fejezetét alkotják, amely egyben a legnagyobb segítséget nyújtotta a feltételezett forrás megleléséhez. Hogy felfedjem hosszú ideig meddőnek tűnő kutakodásaim eredményét, Liszkai ősforrása majdnem bizonyosan Jean Robert des Pepliers először 1689-ben megjelent franciakönyve volt (Pepliers 1689), amely a 18. században tucatnyi átdolgozott, bővített kiadást ért meg, és Európa több országában szolgált alapul a franciát tanító munkákhoz. A cikk, amely elvezetett hozzá, a Rjéoutski–Sergueï szerzőpáros tollából származik (Rjéoutski–Sergueï 2013). Liszkai valószínűsíthetően az időben hozzá legközelebb álló 1738-ast vehette a kezébe. Sajnos ehhez a példányhoz nem fértem hozzá, így az egyezéseket az 1753-as lipcseiével összevetve vázolólok, ami a *Nouvelle et Parfaite Grammaire Royale Française et Allemande* címet viseli. Ebben a 19. dialógus 28. oldalán tesz ki, és a 333. oldalon kezdődik *Recueil de Dialogues familiers* címmel, előtte egy hosszabb grammatika és a Liszkainál is szereplő fejezetek találhatók. Az egyetlen szembetűnő eltérés: Liszkai dialógusai hosszabbak, 100-nál több oldalt foglalnak el. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy három nyelven kellett oszlopba rendezni őket, ami megnövelte a terjedelmet, nem beszélve a közben eltelt idő megkövetelte kiegészítésekről. A mennyiségi összevetésnél azonban sokkal pontosabb képet nyújtanak az egyezésekről a szerepeltetett témák. (A kvalitatív elemzést most terjedelmi okokból ki kellett zárnom.) Az eredményeket a következő oldalon szereplő oszlopokban mutatom be.

A lista alapján a két munka közötti kapcsolat vitathatatlan. Miképpen a nyilak jelzik, nagyrészt csak sorrendi módosításokkal találkozunk, sőt az első három téma hűen követi Pepliers-t (= jelek). Az eltérések száma csekély, mindössze három tárgyat érint: Liszkai jó érzékkel elhagyta a szűkebb érdeklődésre számot tartó 17., lovakról, a 18., beteglátogatásról és a 19., fegyverekről szóló beszélgetéseket (√ jelek). Vannak aztán részleges tartalmi hasonlóságokat mutató szituációk (szaggatott nyilak): a 10., *Pour s'informer...* dialógus megfeleltethető a jóval vonzóbb, de ugyancsak személyek leírását szolgáló, *Egy ifjú Leányzónak szépségéről* cíművel, a Pepliers-nél három részt is elfoglaló utazás, vendégfogadó témát (14–16.) a kor kommunikációs igényeihez igazította, életszerűbbé tette: nála a 13. beszélgetésben idegen személyek iránt érdeklődnek a partnerek, illetve jó és kellemetlen utazási élményeiket osztják meg egymással, a 17.-ben a fogadói beszállásoláshoz szükséges kifejezéseket ad a megszólalók szájába. Viszont megjelentetett „új” témákat is. Ilyenek: az ebéd utáni találkozó fordulatait bemutató (11.), a szabadidő eltöltéséről szóló 15. (A' játékról) és a lakásbérletet segítő 18. (+ jelek). Hangsúlyoznom kell, hogy ezek csak az első kiadáshoz képest jelentenek újdonságot, a 18. század második felében megjelenő beszélgetésgyűjtemények közül többen fellelhetők. Az további kutatást kíván, mennyire alkalmazott önálló megoldásokat Liszkai Miklós.

Pepliers**Liszkai**

1. (cím nélkül) =	1. Első Meg-szólítás. Avagy Arról való beszélgetés, miképen kell köszönteni valakit, mikor össze-találkozunk. 2–6.
2. Pour faire une visite le matin =	2. Midőn valakit meglátogatunk reggel. 6–10.
3. Pour s'habiller =	3. A' Fel-öltözésről 11–17.
4. Le Gentil homme & Le Tailleur	4. Az Árulásról, és Vásárlásról 17–23.
5. Pour déjeuner	5. Hogyan kellyen valamely Urnak beszélni a' Szabóval, mikor köntöst szabat 23–30.
6. Pour parler François	6. A' Fölöstökömözésről 30–34.
7. Sur le même manière que precedent	7. Az időről, és annak viszontagságiról 34–39.
8. Du Temps	8. A' Frantzia nyelvnek meg-tanulására tartozó eszközökről. 39–48.
9. Pour demander ce qu'on dire de nouveau	9. Egy ifjú Leányzónak szépségéről. 48–53.
10. Pour s'informer d'une Personne	10. Az házi eszközökről 54–65. (folytatásos)
11. Pour écrire	+11. Mikor idegen helyről jött Urakat, ebéd után meg-látogatunk. 65–72.
12. Pour acheter.	12. Hogy kell ujságokat tudakozni. 72–78.
13. De l'ameublement d'une chambré.	13. Hogyan kell tudakozódni valamely személyről, és annak állapotjáról. 78–83.
14. Pour le Voyage.	14. Az Irasról. 84–88.
15. Du souper & du logement.	+15. A' Játékról. 88–92.
16. Pour conter avec l'hôte.	16. Az utazásról. 92–96.
17. Pour monter à Cheval ✓	17. A' Vendég-fogadóban való bé-szállásról. 96–100.
18. Pour visiter un malade ✓	+18. A' Háznak (szállásnak) ki-bérléséről. 100–105.
19. Des Armes ✓	

Miképpen utaltam rá, írásomban nem tudom részletesen elemezni az anyagot, így két dialóguson keresztül nyújtok bepillantást a benne feltáruló világba, a nyelvezetébe. A legterjedelmesebb, a francia nyelv megtanulásáról szóló beszélgetés. Ez a téma Pepliers-nél is olyannyira központi, hogy két részre osztja (6–7. dialógusok). A szituációban a megszólalók egyike panaszkodik az öt franciául megszólító társának gyenge franciatudására: „Nem felelhetek Kegyelmednek Frantziául, ha tetszik Németül beszéljünk” (39), majd annak azon kérdésére, hogy „Miért nem szeret Kegyelmed Frantziául beszélni?” (40), megvallja az okot: „Mert a beszéd közben sok hibát ejtek” (40.), de egyben kifejezi eltökéltségét is: „Nem esem kétségben fel-tett szándékom felől e'nyelvnek meg-tanulásában”. Partnere biztatja is kellőképpen: „Idővel Frantzia Országban utazván, nem lehet Kegyelmedet meg különböztetni a született Frantziától” (40). A továbbiakban kortesbeszédet mondanak a francia nyelv felettébb hasznos, fontos vol-

táról: „A’ Frantzia Nyelv igen szükséges mai napon, és én tökéletesen meg tanulom azt. Egy átallyában szükséges, és a’ki nem tudja majd semmit sem tud. Adjuk hozzá: Hogy a’kik ezt nem tudják, sokszor némák a társaságban” (41). A hatékony nyelvtanulásról vallott nézeteik hű képet nyújtanak a 18. század végének didaktikai elveiről (amikkel ma is egyetérthetünk). Íme néhány közülük: a jó franciatudáshoz mindenekelőtt szükségeltetik egy „született francia nyelvmester”, hasznos lehet a latin nyelv tudása, de a legfontosabb a beszéd: „Tudja-e Kegyelmed, hogy gyakorta kell szóllani, ha meg-akarja tanulni a folyvást való beszédet. Assecuráalom Kegyelmedet (hitesse el Kegyelmed magával) többre mentem a gyakorlás által, mint tanulás által” (44). Ugyancsak az új idők szelét jelzik a nyelvtanról mondottak: kezdetben a „Deákul tudó” embernek segít ugyan, „De nem kell azzal sok időt tölteni... Nem kell azt próbálni, ha minden előforduló szókat tud-e az ember conjugálni (össze-rakni)” (44). A szótanulásban is változtatást ajánl: „A’ szóknak meg-tanulására valamely új Vocabulariumot kell olvasni... Mert a’ régiben sok haszontalan szók vagynak. És a’ melyek már nintsenek ususban (szokásban)” (45). A helyes kiejtés elsajátítására észszerű megoldást javall: „Ollyatén szemlélyekkel kell társalkodni, a’kik jól (jelesen) beszélnek”. Nem feledkezik meg az olvasási készség fejlesztéséről sem: „Gyakorta olvasson az ember, de válogatott könyveket. Mellyek a’ mai stílus és Ortographia szerint vagynak irva” (45). Szól a beszélgetéseket tartalmazó könyvekről is, sőt valószínűleg a saját könyvére gondol, amikor ezt mondhatja szereplőjével „... de tsudalkozom rajta, hogy semmit se szól Kegyelmed a’ Dialógusokról... Meg nem vetném, ha jobbak találtatnának annál, mellyet Parlement név alatt árulnak. Egy jó ismerősöm dolgoz most egyet” (46).

A 9. dialógust (*Egy ifjú Leányzónak szépségéről*) azért választottam, hogy némileg kárpótoljam a női olvasóimat, ugyanis egyetlen szituációban sincsenek női szereplők (ne feledjük, Liszkai egyházi ember volt). Hiányuk ellenére az itt-ott megjelenő megjegyzésekből körvonalazódik a kor férfítársadalmának az ideális nőről, a női szépségről vallott elképzelése. Legtöbbet persze ebből a beszélgetésből tudhatunk meg. A szcena a következő: két férfi, miután észrevesznek egy „Helyre leányzó”-t, alaposan (testrészenként) megtárgyalják, mi is tetszik nekik benne: a szeme, a homloka, a termete, „szép magaállása”, fejér fogai, nyakának fejjérsége, orcájának pirossága, „Jó lehellete” stb. Külseje elragadtatott dicsérgetése után persze észbe kapnak, s visszatérnek a mit sem ér a külsín a belbecs nélkül elvhez: „De a’ tetszik nékem kiváltképen, hogy szemérmes (tisztességes melyje vagyon). Nem tselekszik úgy mint némely Leányok. Kik az ő melyeket nyitva hagyják szinte a’ bimbóig” (52). A szóban forgó hölgy persze megfelel a kor szociális és műveltségi elvárásainak is: „nem Burger leánya”, ...Igen jól beszél Frantziául. Azt mondották énnekem, hogy mindenféle Instrumentumon szépen tud játszani. Jól tudja verni a’ Spinétet” (52). És a jelenet vége (ahogy egy színházban): az elvárásolódott fiatalember társa segítségét kéri, hogy a társadalmi illemszabályokat betartva az ifjú hölgy közelébe kerülhessen: „Tartanám szerencsémnek ha véle esméretséget vethetnék. Uram! ajánlom Kegyelmednek szolgálatomat ebben a’ dologban” (52).

3.1. Negyedik széljegyzet

A francia nyelv divatja a 18. században nemcsak nyelvi kérdés volt Európa országaiban, így nálunk sem: sokkal inkább a francia királyi udvar, a francia szalonok életmódjának követése, utánzása. A dialógusokban megjelenő világ, a szokások mintaként szolgáltak a könyveket használók számára: megismerhették belőlük az ildomos nyelvi és nem nyelvi viselkedés szabályait, hogyan öltözködnek, miképpen élnek mindennapjaikat abban a másik világban, hogyan osztják be a napjaikat stb. Az egyik beszélő például így mutatja be a reggeli tevékenységeit: „Feköltem négy óraker, és minekutána imádkoztam, és megmostam kezeimet, szemeimet, és az egész ábrázatomat, és a’ számát meg öblitettem. ki-mentem az N. N. útzai kapun, és ismét bé-jöttem a’ Szent Marsil útzai kapun” (61). Nem véletlenül utal a Drescher–Dion szerzőpáros

a beszélgetésgyűjteményekre mint a kulturális transzfer példáira (Drescher–Dion 2002). Kívánatos lenne tehát, ha magyar kultúratörténet is feladatának tekintené e könyvtípus alaposabb megismerését.

3.2. Ötödik széljegyzet

Írásomban egy 18. századi beszélgetésgyűjteményt igyekeztem az ismeretlenség sötétségéből kiemelni egyfelől azért, mert maga a műfaj a nyelvoktatás-történetünk értékes összetevője, másfelől azért, hogy felhívjam a figyelmet arra, hogy – a 19. század eleji magyarkönyvekkel együtt – kincsesbányaként szolgálhatnak a történeti-pragmatikai, nyelvtörténeti, fordítástudományi vizsgálódásokhoz. A korszak eddig leginkább kutatott forrásaival, a családi levelezésekkel, bírósági jegyzőkönyvekkel szemben e munkák több erénnyel is bírnak: először is tematikájuk változatosabb amazokénál, hiszen mint tapasztaltuk, céljuk az, hogy a mindennapi élethez szolgáljanak megfelelő nyelvi mintákkal, és némi túlzással minden szituáció egy-egy teljes színpadi jelenet. Mivel a szerzők kimutathatóan törekednek arra, hogy olvasóik választhassanak a többféle nyelvi megoldás közül a kommunikációjukban, ígéretes korpuszt jelentenek a történeti pragmatika számára a nyelvi rutinok, a konvencionizálódott beszédtevékenységek, udvariassági formulák kialakulásának kutatásához. Nyomárkai István hasonlóképpen vélekedik a bécsi grammatikákat taglaló cikkében: „A beszélgetések elemzése külön feladat, elsősorban nem a szövegek szó szerinti egyezéseinek vagy nagyobb mértékű eltéréseinek tekintetében, hanem inkább az udvariassági beszédaktusok, egyszóval a történeti pragmatika szempontjából” (Nyomárkai 1998: 451–458). A nyelvtörténet számára azért lehetnek hasznos források, mert a nyelvújítás előtti nyelvallapotokat tükrözik, következképp lehetőséget nyújtanak annak tanulmányozásához, miképpen birkóztak meg az írók azoknak a fogalmaknak, tárgyaknak a visszaadásával, amelyekre még nem volt magyar szó. Hasonló okokból kelthetik fel a fordítástudomány érdeklődését is, hozzáátve, hogy a bázisnyelveket mesterfokon bíró (az adott kultúrákban otthonosan mozgó) szerzők legtöbbször képesek voltak sikeres átváltási műveletekre.

Irodalom

- Drescher, Martina – Dion, Robert 2002. Konversionsbücher als Instanzen de Kulturtransfers. In: Berger, Günter – Sick, Franciska (szerk.) *Französisch-deutscher Kulturtransfer im „Ancien Régime”*. Stauffenburg Verlag, Tübingen. 187–207.
- Éder Zoltán 1983. Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből. *Magyar Nyelvőr* 107: 309–323.
- Kelly, Louis G. 1969. *25 Centuries of Language Teaching 500C–1969*. Newbury House Publisher, Massachusetts.
- McLelland, Nicola – Smith, Richard 2018. *The History of Language Learning and Teaching I. 16–18th. Century Europe*. Legenda, Cambridge.
- Nádor Orsolya 1998. A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatásának történeti áttekintése a kezdetektől napjainkig. In: Giay Béla – Nádor Orsolya (szerk.): *A magyar mint idegen nyelv / Hungarológia*. Janus/Osiris, Budapest. 55–125.
- Nyomárkai István 1998. A bécsi grammatikák és a közép-európai nyelvtanok II. *Magyar Nyelvőr* 122: 451–458.
- Paap János 1796. *Hat hangú ének. avagy; hat nyelveken folyó, kérdezgetésekre, s’ feleletekre egy formán el-intéztetett Magyar, Deák, Német, Anglus, Frantzia, s’ orosz szükségesebb Nemzeti Beszélgetések. Mellyeket egybe szedett, és közönségessé tett, Szaldobossy, és Márkoi nemes Paap János. Budán, A’ Királyi Univer-sitásnak Betűivel M. DCC. XCVI.*
- Pepliers, Jean-Robert Des 1689. *Grammaire Royale Française et Allemande, contenant une Methode nouvelle et facile [pour apprendre en peu de temps la langue française, Avec une Nomenclature, des Dialogues nouveaux, Bouquet des Sentences, des Lettres et billets galants de ce temps, écrite par Mr Jean Robert des Pépliers, In-formateur de Monseig. Le Duc de Bourgogne [...]]* Johan Völcker, Berlin.

- Rjéoutski, Vladislav – Vlassov, Sergueï 2013. L'enseignement de la grammaire française en Russie au XVIIIe siècle. *L'enseignants, méthodes et livres utilisés documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde* 51: 1–16.
- Szinnyei József 1914. *Magyar írók élete és munkái*. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest.
- Szili Katalin 2016. Szívderítő utazás a 17. század végi beszélgetések világába. (Warmer Kristóf tíznyelvű Gazophylacium-áról. *Magyar Nyelv* 112: 325–332.
- Villoria-Pietro, Javier – López Suso, Javier 2018. The use of dialogues in teaching foreign languages (sixteenth century): circulations and adaptations of Berlaimont's Dictionarum (1556) in Spain, the Netherlands, and England. In: Mclellant, Nicola – Smith, Richard (eds.): *The History of Language Learning and Teaching I. 16–18th. Century Europe*. Legenda, Cambridge. 67–82.
- Warmer Kristóf 1691. *Gazophylacium Decem Lingvarum Europaeorum apertum, In Quo non solum Pronunciationes, Declinationes & Conjugationes sed etiam diversi Dialogi in Sermonibus Germanico, Polonico, Bohemico, Belgico, Anglico, Latino, Gallico, Hispanico, Italico & Vngarico reperiuntur...* [ugyanaz németül is], Kassa.

Szili, Katalin

**Side notes on an 18th century multilingual colloquiorum
(Miklós Liskai's *Recueil de Dialogues*...)**

The paper presents Miklós Liskai's French–German–Hungarian conversation collection, or colloquiorum. The book was published in 1741 and was assembled in line with similar works written in the 18th century. Taking a broader look at books teaching French in Europe at the time and comparing the themes of their dialogues, the paper proposes that Liskai's book goes back to a previous source: the dialogues in Jean Robert des Pepliers' French book published in 1689. The aim of the paper is to draw attention to the fact that this book, or this type of books can serve as useful resources for historical pragmatics and the history of Hungarian language and culture.